

adhatott volna magyarságból. Gyerekeit Bartók és Kodály dalain s a magyar művészet alkotásain nevelte, egész munkásságát a magyar nép érdekében végezte, s még legnagyobb szorongásai idején sem elsősorban a saját sorsáért aggódott, hanem az egészért, az országért, ahogy számos levelében vallott erről a negyvenes évek elején. Fia, Kner Mihály 1945 februárjában Mata Jánosnak írt levelével zárul a gyűjtemény, ebből tudjuk meg, hogy internálták; előbb dunántúli városokba, majd Németországba hurcolták el. Az internálásból sohasem tért vissza.

A kötethez Ortutay Gyula írt bevezetést. A leveleket Elek László gyűjtötte össze, s ő készítette a jegyzeteket is. A válogatás és a szerkesztés Szántó Tibor munkája. A kötet összeállításáról és válogatásáról csak ismételni lehetne Fülep Lajosnak a *Magyar Nemzet* 1970. január 4-i számában írt kritikáját. A jegyzetek gyakran lexikoncikk-szerűek; általánosságban szólnak egy-egy személyről, s nem azokat a konkrét kapcsolatokat, vonatkozásokat emelik ki, amelyekről a levelek szövegében szó van. A kötet tipográfiája a gyomai Kner-nyomda gondos munkáját dicséri, méltó a nagy könyvművész szelleméhez és emlékéhez.

FÜLÖP GÉZA

SCHWEITZER PÁL: EMBER AZ EMBERTELENSÉGBEN

(Akadémiai, 1969. — Irodalomtörténeti füzetek 62.)

Csak néhány íróról mondhatjuk, hogy könyvtárnyit írtak már róluk; Ady közéjük tartozik. Az irodalomtörténeti munkáknak ez a már több évtizedes áradata bizonyítja a mű problémagazdagsága mellett azt is, hogy Ady tovább él az „ifjú szívekben”, kérdései, válaszai, kételyei és bizakodásai nem veszítették el máig ható érvényességüket. Ady magatartása: a világ dolgaiban emberként és magyar-ként egyaránt helytállás, a küzdelemnek a kudarcok ellenére „csak-azértis” folytatása — olyan magatartás, amely ma sem szorul korrekcióra.

Az Ady-irodalom azonban gazdagsága ellenére is hézagos. Számtalan problémára nemcsak megnyugtató megoldást nem adott még az irodalomtörténet, de jószereivel nem is foglalkozott vele érdemben. A részletkérdések sora vár megoldásra, tehát az Ady-kép egésze sem tekinthető véglegesnek.

Az Ady-irodalom nemrég újabb jelentős művel gazdagodott. Schweitzer Pál könyve, az *Ember az embertelenségben* „részletkérdéssel” foglalkozik, hatékony módon: úgy, hogy megállapításai az életmű egészére kisugárzanak. A könyv témáját alcíme meghatározza: *A hdborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjai*. Tehát

Ady költészetének egyetlen korszakáról, s erről is a művészi eszközök alkalmazásának szempontjából esik szó. Többen írtak már Ady szimbolizmusáról is, de a kérdés még korántsem tekinthető lezártnak. Hiszen például a világháborús Ady-líra sajátosságaira csupán néhány mondat erejéig tért ki még Schöpflin Aladár és Révai József is, akik pedig a legtöbbet mondtak a kérdésről.

Schweitzer tanulmányának alapja a Lukács György és Révai József kialakította Ady-kép. Módszertanilag is az ő nyomukon halad: az irodalmat végső soron mindig, de olykor egészen közvetlenül is a társadalom életének változásai határozzák meg, s ennek szem előtt tartása Ady esetében különösen fontos.

Schweitzer vitatkozik néhány korábbi megállapítással. Már a bevezetőben felveti a kérdést: helyes-e az Ady-mű periodizációja? Eddig a következő volt: a pályakezdéstől 1905-ig, az *Új versektől* a *Vér és aranyig*, 1908-tól a világháború kitöréséig és végül a költő haláláig tartó időszak. Schweitzer az utolsó két korszak határainak helyességét vitatja, s döntő jelentőségű fordulópontot lát az 1912–13-as években. Olyan fordulópontot, amely egy átmeneti szakasz kezdetét jelöli, s előkészíti a háborús évek költészetét. Az érett Ady költészete két fő korszakra bontható, köztük a határt az 1912-es év jelenti. Schweitzer a korábbi Ady-irodalomból Rónay György tanulmányára hivatkozik; ő is észrevette ezt a fordulópontot. Megjegyzem, hogy Schweitzer munkájával egyidejűleg Király István is hasonló eredményre jutott: az *Ady Endre istenkeresése* c. tanulmányában egy 1908–12-ig tartó korszakról ír.

Schweitzer a fordulópont létét azzal indokolja, hogy 1912 tavaszán forradalmi helyzet alakult ki. „Adyt mélyen elkeserítette, hogy a forradalmi helyzet – talán az utolsó – ismét kihasználatlanul múlt el. Kételyektől már kikezdett, de a forradalmat ígérő megmozdulások láttán felszárnyalt hite – hogy a magyar nép képes kezébe venni sorsát és végbevinni a demokratikus forradalmat – végképp elvész.” 1912 fordulatot jelent Ady érzelmi életében is: a Léda-szerelem lezárul. Megjelenik a vénülés motívuma. Megnövekszik Ady érdeklődése a múlt iránt, amelyen a forradalmi demokratikus meggyőződését kialakító idők értendők.

A művészi eszközök is jelzik az átmeneti időszakot; a szimbolikus kifejezésmód a megelőzőekhez képest ekkor mutat először új vonásokat. Ezt vizsgálja Schweitzer tanulmánya. Kiindulópontja, hogy Ady szimbólumai rendszert alkotnak, s a szimbólum helyét a rendszerben azok a tartalmi elemek határozzák meg, amelyeknek összegzésképp egy-egy szimbólum létrejött. A háborús évek szimbolikus motívum-csoportjait vizsgálva a tanulmány öt csoportot elemez.

Korábban Ady egyik leglényegesebb szimbóluma a Holnap volt. Az átmeneti korszak verseiben ez tartalmát veszti. Ezzel egyidejűleg

az addig negatív tartalmú Tegnap-szimbólum gyökeresen átalakul, s az 1912 utáni versekben talán a legfontosabbá válik. A Tegnap: a demokratikus Magyarorszáért való küzdelem kora lesz (*Tegnap tegnap siratása* motívumcsoport). Bármennyire hangsúlyozza is Schweitzer a Tegnap tartalmának lényeges megváltozását, úgy vélem ez nem elég. A két Tegnap között ugyanis csupán a forma (a hangalak) a rokon: nem annyira a fogalom átalakulásáról, mint inkább egy teljesen új fogalomról van itt szó. Az 1912 előtt emlegetett Tegnap a grófi szerű, a Hunnia úri trágyadombjának országa, s a Tegnapnak itt éppen az a sajátossága, hogy bármennyire is anakronisztikus, mégis jelenvaló. A főleg 1914–16 között föltűnő „Tegnap” pedig annak a harcnak a jelképe, amelyet Ady és társai folytattak a korábbi Tegnap ellen. Tragikus, hogy amíg Adyék harca valóban — persze csak átmenetileg, de ezt Ady ekkor nem láthatta — „Tegnap”-pá válik, addig az úri Magyarország Tegnapja egyelőre megőrzi folytonosságát, sőt éppen ez az, ami Adyék Jövőért való harcát semlegesíteni, „Tegnap”-pá tudja tenni. De Adyék harcának „Tegnap”-ja csak szubjektíve s az adott történelmi pillanatban látszott „Tegnap”-nak, mert történelmi perspektívában ez a harc ver hidat a Jövő felé. 1917-től a „Tegnap” szimbólum elveszti kiemelt helyét. Ennek okaival azonban a tanulmány már nem foglalkozik kellőképp. Az alapvető ok nyilván az, hogy 1917-től újra felerősödik a munkásság és a baloldali értelmiség harca. S bár Ady már nem tud közvetlen részt vállalni ezekben a küzdelmekben, a „Tegnap”-pá átalakult Holnap szimbólumkörének tartalma újból Jövőként jelenik meg számára, pontosabban: jövőként is megjelenik. S itt nemcsak az *Elégedetlen ifjú panaszdra* gondolok (Nyugat, 1918 júl. 16.) — Schweitzer túl sommásan intézi el —, hanem a sokkal korábbi *Készülés tavaszi utazásra* (Nyugat, 1917 ápr. 1.) c. versre is:

És mindenki ujakra készül
Mámoros, megváltó vitézül
S ha baj van is, segít a Nap,
Jó szó, szép hit, szánt akarat
S régi bajtársunk, a Remény.

A következőkben vizsgált motívumcsoport (*A rabbiság sorsa*) az ön-hűség művészi magatartását tárja fel. Szorosan kapcsolódik tehát a „Tegnap”-hoz, hiszen addigi önmagához való hűségét őrzi Ady. Ez a szimbólum akkor születik meg, amikor a költő a háborút ünneplő országban teljesen magára marad, amikor kénytelen lesz magából csinálni sereget, amely „vél őrízni egy szebb tegnapot”. Ragyogóan elemzi a tanulmány az ön-hűség tartalmát, viszonyát a teljes Időhöz és a partikuláris időhöz, az Élet-szerelem, a „Tegnap” és az egyetemes Idő kapcsolatát a háborús évek verseiben. Külön

vizsgálja Schweitzer ennek a csoportnak egyik összetevőjét, az ön-hűség társadalmi szerepét, a költő és a társadalom viszonyát (Mégsem, mégsem, mégsem motívumcsoport). Ez az elkülönítés azonban sokban problematikus, hiszen az ön-hűségnek Schweitzer szerint is ez a viszony a legfontosabb kérdése, s az előzőleg vizsgált versek, köztük *A rabbiság sorsa* is, ugyanezzel a tanulssággal szolgáltak. S ha az elemzés elmélyítése sokban indokolja is ezt a szétválasztást, mégsem ennek, hanem az önhűséget meghatározó elemek rokonságának kellett volna a döntőnek lenniük.

A *hivalkodó ember* motívumcsoportot az hozza létre, hogy a társadalomból kirekesztődő Ady számára az ember-szimbólum leszűkítődik a művészi énré. Ady „szolipszistává” válik: a költő egyénisége bfr egyedüli fontossággal. „A társadalmi tartalmú viszonyok szubjektívá tétele és nyomában az én egyedüli fontosságának hite egy torz történelmi situáció terméke Adynál. E helyzetből az a paradoxon állt elő, hogy a múlthoz és a benne megtestesülő pozitív tartalmakhoz fűződő töretlen hűsége révén . . . a költő kiemelkedik a háborús pusztítás világából. A fentiekben vázolt speciális módon tehát lehetőségessé válik számára, hogy létét *tudata által* határozza meg, és nem fordítva, ahogy az egyébként szükségszerű.”

Végül a *Halottan és idegenen* motívumcsoport az Ady egész költészetén végigvonuló halál és halottság szimbólum alakulását vizsgálja. A halottság egyrészt a magyar társadalom halottá válását jelenti, másrészt Adyét. „Ady halottsága halottság abban az értelemben, hogy kiszorul az *általában* anakronisztikus és nem élő társadalom mindennapjainak létnélküli létezéséből, nem vesz részt azokban; másfelől azonban az Élet egyetemes szimbólumának tartalmi elemeivel nem kerül feloldhatatlan konfliktusba, mint a társadalom, mely halottságával e szimbólum poláris ellentétévé vált.” — állapítja meg a tanulmány.

A legfontosabb motívumcsoportok elemzése után várnánk, hogy e csoportok egymáshoz való viszonyával, s a külön nem tárgyalt motívumoknak a fő-csoportokhoz való kapcsolódásával foglalkozik a szerző, de sajnos az elemzésnek ezzel a befejező részével adós marad. Igaz ugyan, hogy a tanulmányban korábban számos utalást találhatunk ezekre a kapcsolódásokra, s a csoportok egymáshoz való viszonyát mindenképp annak részletes elemzése mutatja, hogy ugyanaz a társadalmi helyzet hívja őket életre, — mégsem ártott volna e téren elért crediményeit összegezni.

A befejező összegzés csak azzal foglalkozik, hogy az előző korszakokhoz képest miben változtak meg Ady lírájának kifejező eszközei. Megállapítja, hogy a szimbólum-világ kevesebb forrásból merft, konkrétságának más értelme van. A korábbi közvetlen-érzékletes (mitologikus) szimbólumok helyett főleg szintetikus szimbó-

lumokkal találkozhatunk. Ez utóbbiak „a versek egész sorában fordulnak elő, értelmezésük is csak e versek elemeinek összesítésével lehetséges... A szintetikus szimbólumok adják a szimbólumrendszer vázát, szilárd tartószerkezetét, a mitologikusok csak az üresen maradt részeket töltik ki. Azonban ezek maguk is sokkal általánosabbá, gondolatibbá válnak, mint a korábbi megfelelőik.” Korábban az élmény homogén módon tükröződött egy Ady-versben, most ez a homogenitás nagyrészt megszűnik, s „míg eddig az egyes versek, vagy versciklusok *között* valósult meg a lírai reakciók hierarchiája, ebben a korszakban már nemegyszer a verseken *belül*, a versek szimbolikus vagy szerkezeti elemei között teremődik meg a valóság lényegének helyes megragadását biztosító hierarchikus rend”. Azzal függ ez össze, hogy a háborús világ egyneműsödésével Ady világa is egyneműsödött.

Schweitzer elemzései azt igazolják — Révai megállapításával ellentétben —, hogy Ady egész pályájára jellemző a szimbolikus kifejezési mód, s nem beszélhetünk a szimbólum mentes kifejezéshez való közeledéséről. Persze ez nem jelenti azt, hogy a szimbólumalkotás milyensége szempontjából ne lehetne korszakokat elkülöníteni, sőt éppen ezzel foglalkozik Schweitzer munkája is. Révai azt is állította, hogy *A halottak élénben* „kisimultak Ady költészetének ellentmondásai is”. Az ellentmondások nem simultak ki — bizonyítja a könyv —, csupán más lett az értelmük. Nyilvánvaló, hogy a tanulmány elején előlegezett megállapítás a korszakolásról, s ez a két utóbbi e munka legfontosabb általános, az Ady-kép egészét befolyásoló eredményei.

Schweitzer tanulmánya módszertanilag is, tárgyának kibontásában is példamutató; még egyszer szeretném leszögezni, nemcsak az Ady-irodalom, de a magyar irodalomtörténet egésze is értékes művel gazdagodott.

VASY GÉZA

HERMANN ISTVÁN: SZENT IVÁN ÉJJELÉN

(Szépirodalmi, 1969)

Bírálni, sőt regisztrálni is csak azt lehet, ami létező. Esztétikai normákkal mérni és minősíteni csak olyan drámákat érdemes, amelyek kiállhatják a szembesítés próbáját az igényes kritika elvrendszereivel. Ez az első észrevétel, amelyhez Hermann István *Szent Iván éjjelén* című tanulmánykötete juttatja az olvasót. A szerző figyelmeztetési jogosak, indokoltak. A kezünkben tartott könyv nem adja